

LA LLIBERTAT RELIGIOSA EN L'ÀMBIT DE L'ENSENYAMENT

Carme Tolosana i Cidón*

Sumari

1. Llibertat religiosa, llibertat de consciència
2. La formació del sistema educatiu espanyol. Un camí difícil
3. La posició oficial de l'Església catòlica. Les relacions Església-Estat en matèria educativa durant el franquisme
4. Laïcitat i confessionalitat en el sistema educatiu vigent
5. Els acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu (1979). Acords amb altres confessions
6. Llibertat de consciència i llibertat d'ensenyament en les lleis educatives
7. Conclusions

* Carme Tolosana i Cidón, professora titular d'escola universitària del Departament de Pedagogia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona (ctolosana@gencat.net).
Article rebut el 12.06.2006.

1. Llibertat religiosa, llibertat de consciència

Hem d'entendre la llibertat religiosa inclosa en la llibertat de consciència; altrament, només parlaríem de la llibertat de professar una religió o bé de la seva negació, de la no-creença religiosa. Si parlem de llibertat de consciència, parlem de la llibertat de tenir una cosmovisió determinada, un sistema de idees, religioses o no.

Això és possible en el marc d'un estat *pluralista*, amb un sistema de valors definits en la seva Constitució, d'acord amb els tractats internacionals que hagin estat subscriptes i necessàriament neutral en matèria religiosa. En definitiva, en un estat laic.

Analitzem l'evolució del concepte de laïcitat aplicat a l'educació, a la instrucció pública dels il·lustrats. Prenem com a punt de partida Condorcet, que entén la laïcitat en l'educació com a «independència de tots els poders: de l'Església i també de l'Estat», per concretar-la en la separació de les estructures de poder, l'Estat i l'Església, i la llibertat o l'autonomia de les consciències individuals per connotar-la amb el debat que ha obert en aquests moments la *multiculturalitat* creixent en les societats desenvolupades.

L'escola no dogmàtica, científica, plural –no pas neutra–, laica en definitiva, és inseparable d'un estat amb les mateixes característiques, és a dir, un estat democràtic i laic. O, dit d'una manera més tradicional: la laïcitat de l'escola pública està vinculada a la separació de poders entre l'Església –o les esglésies– i l'Estat.

La realitat de l'Espanya contemporània és ben bé una altra. Fent un seguiment dels diferents textos constitucionals, podem veure que l'Estat s'ha comportat com un estat confessional-catòlic, i que les relacions amb l'Església catòlica s'han regit per successius concordats que comportaven el manteniment econòmic del clergat per part dels poders públics. Pel que fa a l'educació, aquestes relacions suposaven la confessionalitat de l'escola pública i, per tant, la formació confessional catòlica dels infants i joves, el control ideològic dels textos escolars i un seguit de privilegis per als centres religiosos.

Cal destacar la significació que va tenir la Segona República, tot i la seva curta durada. La Constitució de 1931 proclamava en l'article 3 que «*el Estado es-*

pañol no tiene religión oficial», i en els articles 26 i 27 equiparava totes les confessions religioses, garantia la llibertat de consciència i de culte (aquest en l'àmbit privat), alhora que prohibia l'exercici de la docència als ordes religiosos.

És ben cert que no fou el tema religiós l'únic que va conduir a la sublevació militar i a la guerra civil, però sí que va simbolitzar els dimonis republicans. El nacionalcatolicisme que va impregnar la societat i, naturalment, l'escola durant la dictadura franquista n'és un bon exemple. I, en la Transició política, el desig de no remoure els vells fantasmes va condicionar en aquesta qüestió els posicionaments de les forces de l'oposició.

En el debat constitucional posterior succeeix una cosa semblant, agreujada per la menció explícita de l'Església catòlica que apareix com a confessió *privilegiada* en les seves relacions amb l'Estat. Cal recordar que els acords amb la Santa Seu signats el 1979 es negociaven simultàniament.

2. La formació del sistema educatiu espanyol. Un camí difícil

La Constitució de Cadis de 1812 sanciona alguns dels principis fonamentals que la instrucció pública ha de tenir per als liberals: obligatorietat, uniformitat, organització centralista, control públic i llibertat de càtedra. També hi queda expressada clarament la idea de la instrucció pública com a instrument de formació del nou ciutadà. No deixa de ser significatiu que la llibertat d'expressió o la llibertat d'impresament, referides a la societat en conjunt, estiguin incloses en el títol que regula la instrucció pública.

Aquests principis constitucionals es desenvoluparan més àmpliament en l'Informe Quintana, que havia de servir de base per redactar una llei d'instrucció pública. Aquest Informe, molt influït per Condorcet –directament i a través de Jovellanos–, estructura els diferents nivells educatius en ensenyament elemental i elemental superior, ensenyament secundari i universitat.

Els principis educatius que recull són la universalitat, la uniformitat (referida als llibres de text, als mètodes d'ensenyament i a la llengua), la gratuïtat (especialment en l'ensenyament primari), el caràcter públic i la llibertat. No atén l'educació de les dones i no preveu el laïcisme escolar, sinó que manté la confessionalitat catòlica per a les escoles. Aquest aspecte fa paleses les contradiccions

dels il·lustrats i liberals espanyols, com mostren el contrast entre la proposta de confessionalitat i aquestes paraules introductòries de l'Informe:

«¿Cómo, por otra parte, proponer ni esperar mejora alguna en la instrucción pública de un país sujeto a la Inquisición? [...] Si el español no podía dejar de ser esclavo, ¿a qué empeñarse en que no fuese ignorante?»
(Informe Quintana, 1813)

Aquest Informe inspirarà, fins als anys trenta, els projectes liberals en els períodes que ocupen el govern: des del Proyecto de Decreto para el arreglo general de la enseñanza pública (1814), que donarà lloc al Primer Reglamento General de Instrucción pública (1821), fins al Plan de Instrucción Primaria (1838) i el Reglament posterior, que estableixen l'obligatorietat de l'ensenyament elemental per primer cop. Cal afegir que, en el moment del ressorgiment absolutista, les regressions són substantives: abolició de la Constitució i, entre d'altres, restabliment de la Inquisició el 1815, fet que confirma l'oportunitat de la reflexió, esmentada adés, de José Manuel Quintana.

De fet, al llarg d'aquest període no hi ha cap propòsit real de canvi en el terreny educatiu, i el debat queda centrat fonamentalment en la reducció o ampliació (segons que el govern estigui en mans de conservadors o liberals) de les llibertats d'expressió i de càtedra, molt especialment en l'ensenyament superior i sempre relacionat amb la influència dels sectors més reaccionaris de l'Església, i en la concessió constant de privilegis al sector privat.

Una qüestió que pot resultar paradigmàtica per mostrar aquesta situació de manca de canvis reals és la llibertat d'ensenyament, formulada en un primer moment com a pluralitat, no tant davant un possible monopoli estatal en ell mateix, sinó d'un estat encara confessional, encara sotmès a les lògiques de la monarquia absoluta i de la influència de l'omnipresent Església. Prevenció que es torna en contra de les intencions liberalitzadores de l'ensenyament dels progressistes, en tant que l'Església és en la societat espanyola (llavors i ara) l'única organització/institució/col·lectiu social que pot oferir una alternativa organitzada, global i extensa al paper de l'Estat en la instrucció pública.

El 1845 es promulgà el Plan Pidal. Acceptat com el que aportà la secularització a l'ensenyament, representa en realitat l'abandó del vell ideal d'il·lustrats i liberals progressistes de l'educació com a element bàsic per a la democràcia, i es

transforma fonamentalment en un instrument de poder. La universalitat de l'ensenyament quedava ràpidament limitada: es tractava bàsicament de formar les classes dirigents tot equiparant cadascun dels diferents nivells de l'ensenyament a la procedència social dels alumnes i, previsiblement, al seu futur paper en la societat.

«Cierta es, Señora, que de algunos años a esta parte se han debido a la solitud del Gobierno de V.M. providencias importantes, cuyos felices resultados se están experimentando. La instrucción primaria, por medio de las escuelas normales, hace diariamente notables aunque no ruidosos progresos: la segunda enseñanza, que en realidad no existía, crece y se difunde con el establecimiento de los institutos: la superior también ha sido objeto de arreglos útiles [...]

»Divídese el proyecto en cuatro secciones. [...] Preséntase en primer lugar aquella que es propia especialmente de las clases medias¹ [...]. Esta enseñanza, conocida generalmente con el nombre de secundaria, ha dado siempre margen a serias consideraciones y sistemas diversos, ofreciendo su arreglo dificultades inmensas [...]» (Plan general de estudios. Exposición a S.M., 1845)

El primer text educatiu que fou signat després de l'aprovació de la Constitució de 1845 marcarà el desenvolupament de l'educació a Espanya durant molts anys: es tracta de la Ley de instrucción pública, aprovada el 9 de setembre de 1857, coneguda com la *Llei Moyano*, considerada com la que va establir les bases del sistema educatiu espanyol. Aquesta Llei recull alguns dels principis teòrics del pensament educatiu liberal, però, en realitat, a partir dels acords signats en el Concordat, fa les concessions necessàries a l'Església catòlica per tal que continuï mantenint el control ideològic de l'educació a Espanya. En el debat que precedí a l'aprovació de la Llei, el més important va ser la qüestió dels drets de l'Església catòlica en matèria educativa, protagonitzat principalment pels neocatòlics que volien fer extensiu el dret d'inspecció de l'Església a tot tipus de matèries i fins i tot al nomenament del professorat, i que trobaven insuficient el tractament que en feia la Llei esmentada.

Art. 87. «*La Doctrina cristiana se estudiará por el Catecismo que señale el Prelado de la diócesis.*»

1. El subratllat és meu.

Art. 92. «*Las obras que traten de Religión y moral no podrán señalarse de texto sin previa declaración de la Autoridad eclesiástica de que nada contienen contra la pureza de la Doctrina ortodoxa.*»

Art. 93. «*De los libros que el Gobierno se propusiere señalar para ejercicios de lectura en la primera enseñanza, se dará conocimiento a la Autoridad eclesiástica con la anticipación conveniente.*»

Malgrat tot, era una limitació aparent, perquè l'Església va continuar mantenint el seu paper de control ideològic en la societat espanyola. Una bona mostra d'aquest privilegi fou que la *Llei Moyano* dispensava els centres religiosos de la fiança econòmica exigida a la resta de centres privats i als professors del títol acadèmic corresponent.

Art. 153. «*Podrá el Gobierno conceder autorización para abrir Escuelas y Colegios de primera y segunda enseñanza, a los institutos religiosos de ambos sexos legalmente establecidos en España, cuyo objeto sea la enseñanza pública, dispensando a sus Jefes y Profesores del título y fianza que exige el art. 150.*»

La *Llei Moyano*, d'extraordinària pervivència,² va ser formalment més o menys equiparable a les lleis educatives d'altres països, però realment va fer una renúncia als principis bàsics del sistema educatiu liberal i va constituir un reforç per consolidar els privilegis de l'Església.

En el període que va de 1868 a 1874, la inestabilitat política permanent impedeix un desplegament legislatiu –i encara menys la seva aplicació total i efectiva– dels principis recollits en la Constitució de 1869 i també dels de la Constitució federal de 1873, que romandrà en projecte.

Què aportà el període de la Restauració a la construcció de sistema educatiu espanyol?

2. Fins i tot en els moments de major ruptura i quan realment s'intentà fer efectiu el dret a l'educació, el principi d'universalitat, l'estructura de la *Llei Moyano* es manté: «*Sobre el esqueleto de la Ley Moyano, la Segunda República española procedió a su política de Instrucción Pública.*» (Lozano, 1980, p. 73)

Cal recordar que, malgrat l'aparença d'alternança entre liberals i conservadors en el govern, les propostes educatives liberals estaven limitades per un marc constitucional reaccionari i tenien dificultats per ser aplicades, dificultats de tipus financer i també de desídia o de clar enfrontament per part dels poders locals, on el caciquisme és l'autèntic poder polític. De fet, els decrets promulgats pels governs liberals l'únic que intentaven –o gairebé– era corregir els elements profundament reaccionaris de les normatives impulsades pels governs conservadors.

Dues mostres significatives van ser les actuacions dels ministres de Foment de torn. El primer d'ells, Orovio, va tenir força protagonisme en la generació de la primera qüestió universitària (1864), i de bell nou, amb la seva famosa Circular als rectors (1875), provocà l'expulsió de les seves càtedres, el desterrament i fins i tot l'empresonament dels catedràtics Gíner de los Ríos, Calderón, González Linares, Salmerón y Azcárate, entre d'altres. Un any després aquests professors, juntament amb altres persones (entre les quals Joaquín Costa), fundaven la Institución Libre de Enseñanza, de laïcitat moderada, universitària en un primer moment i que més endavant s'amplià als nivells de secundària i primària. En el període que seguí en mans dels liberals comença la col·laboració de la ILE i els ministeris liberals, que culminaria durant la Segona República. En la repetida alternança el conservador Pidal incrementà els privilegis de l'Església (cap exigència de títol, possibilitat de subvenció, vàlides de títols...) i provocà una vegada més importants conflictes a la universitat.

Els canvis més significatius que es van produir fins a la dictadura de Primo de Rivera són fonamentalment de caire administratiu, com ara la creació del Ministerio de Instrucción Pública (1900), el pagament dels mestres per part de l'Estat (1901) i la creació de la Dirección General de Primera Enseñanza.

La política de la dictadura de Primo de Rivera va ser de «legislació negativa»: suspentent els organismes locals que havien fet una important tasca de renovació pedagògica (la Mancomunitat de Catalunya n'és un exemple), afavorint l'ensenyament privat i incrementant el control ideològic dels continguts de l'ensenyament i dels mateixos ensenyants.

Com va afrontar la Segona República els desafiaments que presentava la societat espanyola per construir un règim de llibertats i, en el terreny de l'ensenyament, superar l'endarreriment secular? De fet, la seva curta durada, la con-

flictivitat permanent, les limitacions pressupostàries i l'esclat de la Guerra Civil fan que parlar d'aquest període sigui «historiar un futurible», com diu Lozano (1980).

Per valorar les aportacions de la República –i per entendre que, malgrat tot, va significar una ruptura en la penosa continuïtat de la nostra història contemporània– a la construcció del sistema educatiu espanyol, és revelador quines van ser les primeres decisions polítiques que pren el govern provisional.

Quinze dies després de la proclamació, el 29 d'abril, el govern provisional de la República promulga un decret sobre el bilingüisme³ a les escoles catalanes que obre la porta a la futura cooficialitat de les altres llengües a més del castellà i deroga les disposicions de la dictadura de Primo de Rivera que prohibien l'ensenyament del català.

El 5 de maig surt el segon decret que reforma el Consejo de Instrucción Pública⁴ –que presidirà Unamuno–, de caràcter consultiu, i on apareix la formulació d'escola unificada «*desde la escuela maternal hasta la última especialización artística, científica o profesional*». La importància d'aquesta concepció de l'ensenyament és cabdal. Recordem que un sistema educatiu fragmentat que no relacioni la primària i la secundària, que estableixi dues vies diferenciades i prematures, una cap al món laboral i l'altra cap als estudis superiors, és un instrument selectiu que apliquen immediatament les polítiques conservadores... Val a dir que a Espanya aquesta segregació és veu reforçada per l'existència, llavors i ara, d'una escola privada fonamentalment en mans de l'Església catòlica.

Aquest decret es complementarà amb la creació dels Consejos de Primera Enseñanza de quatre àmbits: l'universitari, el provincial, el local i els escolars, on participen l'administració educativa i la local (en algun cas, també la sanitària), el professorat i els pares i les mares. Com a valor afegit, amb la creació d'aquests consells se suprimien les Juntas locales, controlades pel caciquisme.

3. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes (*Gazeta* de 30/04/1931). «Decreto derogando todas las disposiciones dictadas contra el uso del catalán en las escuelas primarias [...]»

4. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes (*Gazeta* de 5/05/1931). «Decreto relativo a la composición del Consejo de Instrucción Pública y a la organización y trabajo del mismo.» Aquest Consell, que fou creat l'any 1843 en substitució de la Dirección General de Estudios, havia tingut nombrosos canvis lligats als esdeveniments polítics.

Per la transcendència que el tema va tenir no solament en l'aspecte educatiu, sinó en l'esdevenir de la jove República, va adquirir una importància especial el decret sobre l'ensenyament de la religió⁵ —el tercer del govern provisional—, que tenia com a principi inspirador la llibertat religiosa.

La prudència dels seus enunciats era manifesta: se suprimia l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió a les escoles, incloses les escoles normals, i es reconeixia la llibertat de consciència dels professors, però es respectava la decisió de les famílies que volguessin que els seus fills rebessin formació religiosa.

Malgrat aquesta moderació, les reaccions van ser nombroses i, en el debat constituent —on les propostes del govern de la República, molt més radicals, eren de separació d'Església i Estat, de clara laïcitat d'aquest i de l'escola, així com l'explícita incapacitació per a la docència dels ordes religiosos—, la dreta política i l'Església van començar una autèntica «guerra escolar».

«No menor esfuerzo han de poner (los católicos) en combatir la enseñanza laica, trabajar por la modificación de las leyes que la imponen y bajo ningún concepto contribuir voluntariamente a las instituciones que en ellas se inspiren o la promuevan. Así como procurando tener escuela católica para sus hijos, aun creándola propia si es preciso y hay de ello posibilidades.

»[...] Y no hay que olvidar a este propósito las instrucciones de la Sede Apostólica acerca de las cautelas que han de poner en práctica los padres cuyos hijos se vean en la precisión de frecuentar la escuela laica, informándose de los textos que en ella se usen y de las doctrinas que en ella se enseñen.» (Pastoral colectiva del Episcopado español de 1 de enero de 1932, ap. IV, «Espíritu y carácter de la situación de los católicos»)⁶

De fet, amb les propostes més radicals —i, en realitat, d'aplicació impossible perquè la substitució immediata dels ordes religiosos, atès l'abast de les escoles catòliques, era materialment impossible— la República capitalitzava en contra el que era un intent seriós d'escolarització plena i de renovació educativa. Com

5. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes (Gazeta de 9/05/1931). «Decreto disponiendo que la instrucción religiosa no será obligatoria en las Escuelas primarias ni en ninguno de los demás centros dependientes de este Ministerio.»

6. Recollit per Pérez Galán, M. (1977), *La enseñanza en la Segunda República Española*. Madrid. Cuadernos para el Diálogo. EDICUSA.

diu Puelles Benítez (1990), «*lo que más tarde se conocerá como nacional-catolicismo estaba ya en germen en esa pastoral colectiva de 1932*».

Si les primeres actuacions de la República en matèria educativa són reveladores pel que fa a l'esperit que inspirava els seus propòsits polítics a mitjà termini, no ho són pas menys les que es prenen en plena guerra civil pel bàndol de l'Alzamiento, amb la diferència que la llarga durada de la dictadura va permetre, en aquest cas sí, aplicar-les fins a les últimes conseqüències.

Durant el setembre i el desembre de 1936 i el març de 1937 es dicten senegles disposicions ministerials que obliguen a l'ensenyament de la religió catòlica a les escoles primàries i als instituts de batxillerat, a les «pràctiques devotes» durant la Quaresma, a la recepció de sagraments o als exercicis del Mes de Maria, respectivament.

Realment, no es tracta de corregir el mal fer de la República. Cal anar molt més enllà, com veiem en les ordres de depuració del professorat, també dictades el mateix 1936, en les quals s'expliquen les causes que justifiquen aquestes mesures:

«*El hecho de que durante varias décadas el magisterio en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional [...]*» (OM de 8 de novembre de 1936)

«*[...] es preciso combatir resueltamente el sistema seguido desde hace más de un siglo de honrar y enaltecer a los inspiradores del mal [...]*» (OM de 7 de desembre de 1936)⁷

Aquest serà un dels fonaments que regiran la difícil construcció del sistema educatiu espanyol: a partir de la vinculació Església-Estat, el control ideològic de l'Església catòlica dels continguts de la instrucció, però també dels valors morals i de conducta adreçats als infants i als joves, i no solament a través de l'existència i de l'afavoriment dels privilegis dels seus propis centres, sinó també en els establiments públics.

7. A *Historia de la Educación en España, Nacional-Catolicismo y Educación en la España de posguerra*. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia. Breviarios de Educación. 2 vol.

Així, doncs, en plena guerra civil, el setembre de 1938 ja es promulga la reforma del batxillerat amb una «sinceritat» aclaparadora pel que fa als objectius d'aquesta:

«[...] porque una modificación profunda de este grado de enseñanza es el instrumento más eficaz para, rápidamente, influir en la transformación de una sociedad y en la formación intelectual y moral de sus futuras clases directoras.» (Ley de enseñanza media, de 20 de setembre de 1938)⁸

El nacionalcatolicisme articulà la política educativa en un fort centralisme, en el control ideològic, en la negació de les llibertats d'expressió, de càtedra i d'ensenyament (oblidada aleshores pels sectors que la reclamaren abans i ho faran en la Transició política i en tots els debats educatius de la democràcia), en la llengua única i en la renúncia a la universalitat i la gratuïtat de l'educació, amb la qual cosa creà, per tant, un sistema educatiu elitista i situà l'Estat com a subsidiari de l'acció educativa de l'Església.

En els anys seixanta, els canvis esdevinguts en els terrenys productiu i social demanaven una adaptació del sistema educatiu, i també calia respondre a les demandes socials emergents d'una nova societat urbana que es consolidava en la perifèria de les grans ciutats.

Com diu Teresa Eulàlia Calzada (1990):

«Els canvis en l'estructura productiva exigien un sistema escolar menys ideològic i més adaptat a les necessitats i al desenvolupament econòmic, i, d'altra banda, les classes dominants necessitaven instruments político-institucionals més flexibles per incorporar els nous sectors socials i assegurar el suport als canvis institucionals que previsiblement s'havien de realitzar. En tercer lloc, al si de l'Església hi havia diversitat de parers sobre l'actitud que s'havia d'adoptar enfront del règim dictatorial establert i sobre les actuacions en el camp educatiu.» (T. E. Calzada, 1990)

En aquest context, i amb el suport d'organismes internacionals com el Banc Mundial i la UNESCO, s'elaborarà el Llibre blanc titulat *La educación en*

8. *A Historia de la educación en España. Nacional-Catolicismo y Educación en la España de posguerra*. Madrid. Ministerio de Educación y Ciencia. Breviarios de Educación. 2 vol.

España. Bases para una política educativa (MEC, 1969), que feia un diagnòstic força rigorós de la situació i plantejava les bases del que fou conegut com l'*escuela de masses* a partir d'una reforma educativa ja ineludible:

«[...] resulta incuestionable que la expansión social y económica de los dos últimos lustros ha desbordado todos los planteamientos anteriores.»

«[...] las soluciones pensables para cada uno de la innumerable serie de problemas relativos a la enseñanza sólo son razonables cuando se insertan en un contexto total, pues las relaciones entre los distintos niveles de enseñanza y las distintas modalidades de la misma son con gran frecuencia las causantes de tales problemas.» (Villar Palasí, 1969, p. 10-11)⁹

Aquests són els principis que guiaran el contingut de la Llei 14/1970, de 4 d'agost, general d'educació i finançament de la reforma educativa (LGE), que marcarà una inflexió en l'evolució del sistema educatiu espanyol, tot i que, lògicament, mantindrà el caràcter confessional de l'escola pública.

Aquesta llei serà modificada progressivament per les lleis educatives de la democràcia: la Llei orgànica 8/1985, de 3 de juliol, reguladora del dret a l'educació (LODE); la Llei orgànica 11/1983, de 25 d'agost, de reforma universitària (LRU), i definitivament derogada l'any 1990 amb la promulgació de la Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE).

3. La posició oficial de l'Església catòlica. Les relacions Església-Estat en matèria educativa durant el franquisme

Fem un recorregut, ordenat cronològicament i necessàriament esquemàtic, sobre la posició de l'Església catòlica espanyola des de l'inici de la guerra civil i el franquisme i les relacions Església i Estat, de manera particular pel que fa a temes educatius.

9. Villar Palasí, J.L., a la introducció de: *La educación en España. Bases para una política educativa*. (1969) Madrid. Ministerio de Educación y Ciencia.

1937. *Declaración colectiva del Episcopado Español, 1937*¹⁰

«Hoy por hoy no hay en España más esperanza para reconquistar la justicia, la paz y los bienes que de ella se derivan que el triunfo del Movimiento Nacional.»

1941. *Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno Español* (7 de juny), signat pel ministre d'Assumptes Exteriors, Ramon Serrano Súñer, i el nunci del papa Pius XII, monsenyor Cicogniani. Es ratifiquen els quatre primers articles del Concordat de 1851,¹¹ el segon dels quals es refereix a l'ensenyament:

«En su consecuencia la instrucción en las universidades, colegios, seminarios y escuelas públicas o privadas de cualquier clase, será en todo conforme a la doctrina de la religión católica, y a este fin no se pondrá impedimento alguno a los Obispos y además Prelados diocesanos encargados por su ministerio de velar sobre la pureza de la fe y de las costumbres, y sobre la educación religiosa de la juventud en el ejercicio de este cargo, aun en las escuelas públicas.» (p. 719)¹²

1945. *Fuero de los Españoles*, article 6: «[...] la profesión y práctica de la religión Católica que es la del Estado Español gozará de la protección oficial.»

1946. *Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno Español sobre seminarios y universidades de estudios eclesiásticos* (8 de desembre), que es ratificarà fil per randa en el Concordat de 1953. S'hi fa especial esment dels estudis eclesiàstics, les ajudes a la construcció i ampliació de seminaris i l'increment de les assignacions econòmiques als professors d'aquests centres.

1953. *Ley de ordenación de la enseñanza media*, de 26 de febrer, essent ministre d'Educació Joaquín Ruiz Giménez. En destaquem els articles que s'ocupen de la inspecció oficial dels centres de secundària.

10. A *Documentos colectivos del Episcopado español 1870-1974*. (1974) Madrid. Biblioteca de Autores Cristianos.

11. L'article 44 d'aquest Concordat estableix: «El Santo Padre y S.M. declaran quedar salvas e ilesas las reales prerrogativas de la Corona de España en conformidad a los convenios anteriormente celebrados entre ambas potestades. Y por lo tanto, los referidos convenios, y en especialidad el que se celebró entre el Sumo Pontífice Benedicto XIV y el rey católico Fernando VI en el año 1753, se declaran confirmados y seguirán en su pleno vigor en todo lo que no se altere o modifique por el presente.»

12. García Villoslada, R., director (1979), *Historia de la Iglesia en España*. Madrid. La Editorial Católica. Biblioteca de Autores Cristianos.

Art. 58. «Por razón de la materia, inspeccionarán en todos los centros docentes de la Enseñanza Media: a) el Estado, todo lo relativo a la formación del espíritu nacional, educación física, orden público, sanidad e higiene y el cumplimiento de las condiciones legales establecidas para el reconocimiento o autorización de cada centro; y b) la Iglesia, todo lo concerniente a la enseñanza de la religión, a la ortodoxia de las doctrinas y a la moralidad de las costumbres.»

Art. 59. «En los centros oficiales y en los de patronato y privados, la inspección del Estado comprenderá también todos los demás aspectos del funcionamiento académico y pedagógico. En los centros docentes de la Iglesia, la inspección de estos aspectos será ejercida por inspectores designados por la jerarquía eclesiástica, de acuerdo con el Ministerio de Educación y Ciencia.»

1953. Concordato entre la Santa Sede y España de 27 de agosto:

Art. 1. «La religión católica, apostólica, romana sigue siendo la única de la nación española y gozará de los derechos y de las prerrogativas que le corresponden en conformidad con la ley divina y el derecho canónico.»

Art. 26. «En todos los centros docentes de cualquier orden y grado, sean estatales o no estatales, la enseñanza se ajustará a los principios del dogma y de la moral de la Iglesia católica.

Los ordinarios ejercerán libremente su misión de vigilancia sobre dichos centros docentes en lo que concierne a la pureza de la fe, las buenas costumbres y la educación religiosa.

Los ordinarios podrán exigir que no sean permitidos o que sean retirados los libros, publicaciones y material de enseñanza contrarios al dogma y a la moral católica.»

Art. 27.1. «El Estado español garantiza la enseñanza de la religión católica como materia ordinaria y obligatoria en todos los centros docentes, sean estatales o no estatales, de cualquier orden o grado.

Serán dispensados de tales enseñanzas los hijos de no católicos cuando lo soliciten sus padres o quienes hagan sus veces.»¹³

L'article especifica, en els set punts següents, quin serà el professorat de religió i com es determinaran els continguts de l'ensenyament d'aquesta matèria.

13. *Op. cit.*, p. 763.

1961. *Concili Vaticà II*. Se'n celebra la primera sessió l'11 d'octubre. Va finalitzar el 8 de desembre de 1965.

1965. *Gravissimum educationis momentum* (28 d'octubre), document conciliar sobre ensenyament.

1966. Constitució de la *Conferencia Episcopal Española* l'1 de març, en compliment del número 37 de la constitució *Christus Dominus*, que tindrà un paper fonamental en els canvis de l'Església espanyola en la nova realitat social i prepararà les futures *adaptacions* als canvis institucionals.

1969. *La Iglesia y la Educación en España hoy. Comisión de Enseñanza y Educación Religiosa* (2 de febrer).¹⁴

3. «*La sociedad española actual está evolucionando de modo muy rápido y profundo hacia nuevas formas de vida, y esta evolución plantea problemas nuevos a los educadores de las generaciones jóvenes [...]*»

Todos estos cambios obligan a reflexionar sobre las estructuras jurídicas y económicas del campo de la educación, y sobre los métodos y las orientaciones que son usados o que guían nuestra acción docente.»

25. «*El Estado español, respondiendo a la realidad socio-religiosa del país, ha promulgado leyes ordenadoras de la Enseñanza en los diversos niveles, que reconocen el carácter de las escuelas católicas a los centros docentes, al aceptar que éstos se inspiren en la doctrina de la Iglesia sobre la realidad escolar, en conformidad con los artículos 26 y 27 del Concordato vigente entre la Santa Sede y España.»*

26. «*[...] La población escolar española en su inmensa mayoría ha recibido el bautismo y procede de familias que se consideran a sí mismas católicas, aun cuando a veces su conocimiento explícito del contenido de la fe y su práctica religiosa sean deficientes. Esta realidad da a los padres el derecho y les impone el deber de exigir que la escuela estatal o no estatal ofrezca normalmente la oportunidad de que todos los alumnos reciban en la misma la conveniente educación religiosa.*

14. *Documentos colectivos del Episcopado Español sobre formación Religiosa y Educación*. 1969-1980. (1981) Madrid. EDICE.

Debemos, asimismo, subrayar que tal derecho de los padres, y el correlativo deber de las instituciones escolares, ha de mantenerse como válido, aun en el caso de que el Estado no fuera confesional. Es un derecho anterior a toda prohibición o mandato de la ley civil.»

Veient aquests posicionaments públics de l'Església espanyola i els acords successius que els acompanyen, podem treure un seguit de conclusions:

Tots els concordats o convenis signats entre Església i Estat mantenen un fil de continuïtat amb l'anterior, que es fa explícit en l'articulat corresponent: el Concordat de 1851 al·ludeix, en l'article 44, al Conveni de 1753, mentre que el Concordat de 1953, com també els convenis anteriors de 1941 i 1946, al·ludeixen al Concordat de 1851. Més endavant, els acords de 1976 es limiten a reformar el Concordat de 1953 en els articles que fan referència al nomenament dels bisbes i arquebisbes, qüestió que passa a ser competència eclesiàstica exclusiva (art. 7 i 8.2), i es renuncia al fur dels capellans (art.16).

La capacitat negociadora de l'Església respecte a l'Estat –i també la de gestionar les discrepàncies internes– li permeten mantenir les posicions més avantatjoses en cada situació. Quan la renúncia a determinats privilegis és *òbviament necessària* per pressió social, per disposicions de la mateixa Església romana –a partir del Concili Vaticà II, per exemple– o bé pels canvis institucionals i polítics de l'Estat espanyol (el canvi de sistema polític que es gestiona en la Transició política, que se sanciona amb l'aprovació de la Constitució de 1978 i que comporta la separació Església–Estat, *la aconfessionalitat* d'aquest, n'és un exemple paradigmàtic), es garanteix per a ella mateixa uns amplíssims i avantatjosos compromisos econòmics com els recollits en els acords Estat espanyol-Santa Seu signats el 1979, que, en l'apartat educatiu, es concreten amb una *reivindicació nova* com és el tema de la *gratuitat* de l'escola privada com a garantia del dret dels pares a triar l'educació dels seus fills.

4. Laïcitat i confessionalitat en el sistema educatiu vigent

La llibertat ideològica i religiosa dels ciutadans, així com la aconfessionalitat de l'Estat, està recollida en el text constitucional en l'article 16, com ha

estat comentat adés. Cal destacar que el text aprovat modificava l'avantprojecte¹⁵ on no s'esmentava l'Església catòlica.

La Conferència Episcopal ja s'havia manifestat en l'Assemblea Plenària el 1977 –amb anticipació suficient– sobre el que havia de ser la futura Constitució espanyola. En l'apartat IV, referit a la llibertat religiosa, deia:

«[...] no basta con afirmar la no confesionalidad del Estado para instaurar en nuestra Patria la paz religiosa [...]. Si prevalecen en el texto constitucional formulaciones equívocas y de acento negativo que pudieran dar pie a interpretaciones «laicistas», no se daría respuesta suficiente a la realidad religiosa de los españoles, con el peso indudable del catolicismo y la presencia en nuestra sociedad de otras Iglesias y confesiones religiosas.

La Iglesia católica

Pensamos que un pleno reconocimiento de las diversas Iglesias [...] debiera abrir la puerta a un tratamiento sobrio y consecutivo de la significación de la Iglesia católica en España, en términos de independencia recíproca en relación con el Estado, de respeto de competencias y de posibilidad de establecer acuerdos sobre materias de interés común que exigen una línea estable de actuación.» (CEE, 1977, p. 445)¹⁶

Carlos Corral (1999),¹⁷ jesuïta i catedràtic de dret concordatari i de dret públic eclesiàstic i relacions de l'Església i l'Estat, parla d'«*una aconfesionalidad positiva con libertad religiosa completa*», i, en al·lusió al passat sistema de separació de l'Església i l'Estat de la Segona República –fantasma permanent en el debat de la Transició–, afegeix:

«*Positiva, porque se pasa de la neutralidad radicalmente negativa a la colaboración; abierta, porque se descarga del sentido hostil y excluyente de la religión y se abre hacia el valor religioso sin discriminación e incluso hacia su promoción.*» (Corral, 1999, p. 3)

15. BOC de 5 de gener de 1978.

16. *Los valores humanos y religiosos ante la Constitución*. Declaració de la 27a Assemblea Plenària de la CEE, de 26 de novembre de 1977. *Op. cit.* (el subratllat és meu).

17. Corral, C. (1999), *Acuerdos España-Santa Sede (1976-1994). Texto y comentario*. Madrid. BAC.

Que aquesta *promoció* és una limitació de la aconfessionalitat de l'Estat seria discutible per alguns juristes, que la veurien justificada per l'article 10.1 de la Constitució, en tant que recull com a fonament de la nostra legislació el respecte a la persona, de la qual consideren la religió una dimensió fonamental, com seria el cas del mateix Corral. El que resulta menys discutible és que hi haurà una *promoció privilegiada* d'una d'aquestes confessions, la catòlica, quan es fa esment explícit de la seva Església.

El segon punt que hem d'analitzar és el relatiu al dret a l'educació, que es recull en l'article 27:

- «1. Tothom té dret a l'educació. Es reconeix la llibertat d'ensenyament.
2. L'educació tindrà com a objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i a les llibertats fonamentals.
3. Els poders públics garanteixen el dret que assisteix els pares per tal que els fills rebin la formació religiosa i moral que vagi d'acord amb les seves conviccions.
4. L'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït.
5. Els poders públics garanteixen el dret de tothom a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb la participació col·lectiva de tots els sectors afectats i la creació de centres docents.
6. Es reconeix a les persones físiques i jurídiques la llibertat de creació de centres docents, dins el respecte als principis constitucionals.
7. Els professors, els pares i, si s'escau, els alumnes intervindran en el control i en la gestió de tots els centres sostinguts per l'Administració amb fons públics, en la forma que la llei estableixi.
8. Els poders públics inspeccionaran i homologaran el sistema educatiu per tal de garantir el compliment de les lleis.
9. Els poders públics ajudaran aquells centres docents que reuneixin els requisits que la llei estableixi.
10. Es reconeix l'autonomia de les universitats, en la forma que la llei estableixi.»

En el debat constitucional, la inclusió del terme *promoció*, en el punt 5 –en aquest cas, referit a la creació de centres–, i el redactat del punt 6, on s'afegí «el dret a dirigir-los», posteriorment retirat, van ser motius de forts enfrontaments entre els ponents. Tot i que l'apartat 9 establia que «els poders públics *ajudaran*

els centres docents» i això implicava una possibilitat d'interpretació molt àmplia, per a l'Església oficial no era garantia suficient de finançament. Sembla que la idea d'incorporar al text constitucional en el títol primer (*Dels drets i deures fonamentals*) els tractats internacionals com a referència obligada per a la seva interpretació fou a proposta del mateix president de la Conferència Episcopal:

«En cuanto a la financiación de la enseñanza privada, no fue posible llegar a un acuerdo hasta casi al final. Fue en una borrascosa sesión en el Senado cuando se adoptó una fórmula que había sido sugerida por el cardenal Enrique y Tarancón en público y en privado, en conversaciones directas con el presidente Suárez. Consistía en remitirse a los tratados y acuerdos internacionales ya firmados por España, en los que este aspecto estaba sobradamente garantizado.» (Gallego-Díaz y de la Cuadra, 1996, p. 306)¹⁸

De fet, l'al·lusió als tractats internacionals –a la Declaració Universal dels Drets Humans, de manera fonamental– com a referència legitimadora de les aspiracions de l'Església en matèria d'ensenyament, l'hem trobada reiteradament en les declaracions de la Conferència Episcopal, i també la fan seva des del primer moment les organitzacions d'Església: els posicionaments públics de pares, comunitats religioses d'ensenyament o la Federación Española de Religiosos de Enseñanza (FERE).

Així, doncs, l'article 10, amb aquest punt 2 afegit, fou aprovat de la manera següent:

Article 10

- La dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i de la pau social.
- Les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal dels Drets Humans i els tractats internacionals sobre les matèries ratificats per Espanya.

18. «La Constitución», a *Memoria de la transición*, *op. cit.*

Podrem veure la importància que va tenir aquesta modificació en les diverses sentències emeses pel Tribunal Constitucional davant els recursos d'inconstitucionalitat que es presentaran un cop aprovada la LODE.

5. Els acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu (1979). Acords amb altres confessions

Tot i que nosaltres posem com a data de referència el 1979, totes les publicacions sobre aquesta qüestió inclouen l'Acord de 1976 en el conjunt dels tractats. Podem deduir que aquesta consideració es fa per tal com el 1976 s'inicia la revisió del Concordat, ja que l'Acord de 1976¹⁹ deroga tres articles del Concordat de 1953 (i l'Acord signat el 1941, encara vigent). L'encapçalament dels acords de 1979 també ho confirma, en afirmar: «[...] *prosiguiendo la revisión del Concordato vigente entre las dos partes comenzada con el Acuerdo firmado el 28 de julio de 1976 [...]*»

Hem de fer referència al caràcter de tractat entre estats i, per tant, sotmès al dret internacional. La importància d'aquesta condició jurídica ens la recordava l'arquebisbe de Tarragona i president de la Junta Episcopal d'Assumptes Jurídics, Martínez Sistach, amb motiu de la celebració, l'any 2000, d'un simposi sobre els acords esmentats:

«La importancia de estos Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español es patente por el contenido de las materias que se regulan [...]. Lo es también por la misma naturaleza jurídica de los tratados internacionales y porque, en virtud del art. 96 de la Constitución española de 1978, forman parte del ordenamiento interno español, y sus disposiciones sólo podrán ser derogadas, modificadas o suspendidas en la forma prevista en los propios tratados o de acuerdo con las normas generales de Derecho internacional.»²⁰

Nosaltres ens ocuparem de l'acord sobre assumptes culturals en els apartats que tracten sobre educació. Per tal de facilitar-ne l'anàlisi, hem elaborat un quadre comparatiu amb el Concordat de 1953.

19. Recordem que aquest Acord fa referència a la renúncia de l'Estat al privilegi de nomenament de bisbes i a la de la Santa Seu pel que fa al fur dels capellans.

20. *Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español* (2000). Madrid. EDICE-Conferencia Episcopal Española.

Similituds entre el Concordat de 1953 i els acords de 1979

SANTA SEDE Y ESPAÑA,
DE 27 DE AGOSTO DE 1953

Artículo XXVI

En todos los centros docentes de cualquier orden y grado, sean estatales o no estatales, la enseñanza se ajustará a los principios del Dogma y de la Moral de la Iglesia Católica.

Artículo XXVII

1. El Estado Español garantiza la enseñanza de la Religión Católica como materia ordinaria y obligatoria en todos los centros docentes, sean estatales o no estatales, de cualquier orden o grado.

Serán dispensados de tales enseñanzas los hijos de no católicos cuando lo soliciten sus padres o quienes hagan sus veces.

2. En las escuelas primarias del Estado, la enseñanza de la Religión [...] se dará también, en forma periódica, por el Párroco o su delegado por medio de lecciones catequísticas.

ACUERDO ENTRE LA SANTA SEDE
Y EL ESTADO ESPAÑOL,
DE 3 DE ENERO DE 1979,
SOBRE ENSEÑANZA Y ASUNTOS
CULTURALES

Artículo I, apartado segundo

En todo caso, la educación que se imparta en los Centros docentes públicos será respetuosa con los valores de la ética cristiana.

Artículo II

Los planes educativos en los niveles de Educación Preescolar, de Educación General Básica (EGB) y de Bachillerato Unificado Polivalente (BUP) y Grados de Formación Profesional correspondiente a los alumnos de las mismas edades incluirán la enseñanza de la religión católica en todos los Centros de educación, en condiciones equiparables a las demás disciplinas fundamentales.

Por respeto a la libertad de conciencia, dicha enseñanza no tendrá carácter obligatorio para los alumnos. Se garantiza, sin embargo, el derecho a recibirla.

[...]

En los niveles de enseñanza mencionados, las autoridades académicas correspondientes permitirán que la jerarquía eclesiástica establezca, en las condiciones concretas que con ella se convenga, otras actividades complementarias de formación y asistencia religiosa.

Similituds entre el Concordat de 1953 i els acords de 1979 (*Continuació*)

2. En las escuelas primarias del Estado, la enseñanza de la Religión será dada por los propios maestros [...].

3. En los centros estatales de Enseñanza Media, la enseñanza de la Religión será dada por los profesores sacerdotes o religiosos y, subsidiariamente, por profesores seculares nombrados por la autoridad civil competente a propuesta del Ordinario diocesano.

6. [...] Serán removidos cuando lo requiera el Ordinario diocesano por alguno de los motivos a los que se refiere el canon 1381 párrafo 3º del Código de Derecho Canónico.

2. En las escuelas primarias del Estado, la enseñanza de la Religión será dada por los propios maestros, salvo en caso de reparo por parte del Ordinario contra algunos de ellos por los motivos a los que se refiere el canon 1381 párrafo 3º del Código de Derecho Canónico.

6. Los profesores de religión [...] gozarán de los mismos derechos que los otros profesores y formarán parte del Claustro del Centro del que se trate.

Artículo XXVIII

Las Universidades del Estado, de acuerdo con la competente Autoridad eclesiástica, podrán organizar Cursos sistemáticos, especialmente de Filosofía Escolástica, Sagrada Teología y Derecho Canónico, con programas y libros de texto aprobados por la misma Autoridad eclesiástica.

Artículo III

En los niveles educativos a los que se refiere el artículo anterior, la enseñanza religiosa será impartida por las personas que, para cada año escolar, sean designadas por la autoridad académica entre aquellas que el Ordinario diocesano proponga para ejercer esta enseñanza. Con antelación suficiente, el Ordinario diocesano comunicará los nombres de los Profesores y personas que sean considerados competentes para dicha enseñanza.

En los centros públicos Educación Preescolar, de EGB y de Formación Profesional de primer grado, la designación, en la forma señalada, recaerá con preferencia en los profesores de EGB que así lo soliciten.

Nadie estará obligado a impartir enseñanza religiosa.

Los profesores de religión formarán parte, a todos los efectos, del Claustro de Profesores de los respectivos Centros.

Artículo V

El Estado garantiza que la Iglesia Católica pueda organizar cursos voluntarios de enseñanza y otras actividades religiosas en los Centros universitarios públicos, utilizando los locales y medios de los mismos. La jerarquía eclesiástica se pondrá de acuerdo con las autoridades de los Centros para el adecuado ejercicio de estas actividades en todos sus aspectos.

Similituds entre el Concordat de 1953 i els acords de 1979 (*Continuació*)

Artículo XXVII

8. Los programas de Religión para las escuelas, tanto estatales como no estatales, serán fijados de acuerdo con la competente Autoridad eclesiástica.

Para la enseñanza de la Religión, no podrán ser adoptados más libros de texto que los aprobados por la Autoridad eclesiástica.

Artículo XXXI

La Iglesia podrá libremente ejercer el derecho que le compete, según el canon 1357 de Código de Derecho Canónico, de organizar y dirigir escuelas públicas de cualquier orden y grado, incluso para seglares.

Artículo XXVIII

Las Universidades del Estado, de acuerdo con la competente Autoridad eclesiástica, podrán organizar Cursos sistemáticos, especialmente de Filosofía Escolástica, Sagrada Teología y Derecho Canónico, con programas y libros de texto aprobados por la misma Autoridad eclesiástica.

Artículo VI

A la jerarquía eclesiástica corresponde señalar los contenidos de la enseñanza y la formación religiosa católica, así como proponer los libros de texto y material didáctico relativo a dicha enseñanza y formación.

Artículo VII

La situación económica de los Profesores de religión católica, en los distintos niveles educativos que no pertenezcan a los cuerpos docentes del Estado, se concertará entre la Administración Central y la Conferencia Episcopal Española, con objeto de que sea de aplicación a partir de la entrada en vigor del presente Acuerdo.

Artículo IX

Los centros docentes de nivel no universitario, cualquiera que sea su grado y especialidad, establecidos o que se establezcan por la Iglesia, se acomodarán a la legislación que se promulgue con carácter general en cuanto al modo de ejercer sus actividades.

Artículo XIII

Las Universidades del Estado, previo acuerdo con la competente autoridad de la Iglesia, podrán establecer Centros de estudios superiores de teología católica.

Artículo XIII

Los Centros de enseñanza de cualquier grado y especialidad y sus alumnos tendrán derecho a recibir subvenciones, becas, beneficios fiscales y otras ayudas que el Estado otorgue a Centros no estatales y a estudiantes de tales Centros, de acuerdo con el régimen de igualdad de oportunidades.

Similituds entre el Concordat de 1953 i els acords de 1979 (Continuació)	
<p><i>Artículo XXIX</i> El Estado cuidará de que en las instituciones y servicios de formación de la opinión pública, en particular en los programas de radiodifusión y televisión, se dé el conveniente puesto a la exposición y defensa de la verdad religiosa por medio de sacerdotes y religiosos designados de acuerdo con el respectivo Ordinario.</p>	<p><i>Artículo XVI</i> Salvaguardando los principios de libertad religiosa y de expresión, el Estado velará para que sean respetados en sus medios de comunicación social los sentimientos de los católicos y establecerá los correspondientes acuerdos sobre estas materias con la Conferencia Episcopal Española.</p>

A més dels canvis de matís que podem constatar –passar d’«ajustar-se al Dogma i la Moral de l’Església catòlica» en tots els centres a «ser respectuosos amb els valors de l’ètica cristiana» en els centres docents públics, o passar d’assignatura «obligatòria» a «fonamental», etc.–, hi ha dues novetats: una, en l’article VII, que parla del pagament dels professors de religió, i l’altra és l’especificació, en l’article XIII, del dret a rebre ajudes econòmiques. Ambdós aspectes confirmen la importància cabdal del tema econòmic com a garantia de permanència dels centres de l’Església, i també el desig d’aquesta d’ampliar les seves bases socials²¹ a través dels centres d’ensenyament, dificultada la seva via tradicional d’influència per la creixent secularització de la societat espanyola.

En la Sessió Plenària²² que es va celebrar en el Congrés dels Diputats el dia 13 de setembre de 1979, on figurava en l’ordre del dia, sota l’epígraf de «Convenios internacionales», es va debatre i aprovar la ratificació dels acords amb la Santa Seu.

Aquests seran els temes clau que determinaran el desplegament legislatiu posterior i seran objecte de controvèrsia fins avui mateix:

- La incoherència que comportava la signatura i ratificació posterior abans d’haver-se aprovat una llei de llibertat de consciència o religiosa.

21. Recordem que després del Concili i, de manera especial, a partir de la Llei de 1970, es parla, en diferents sectors de l’Església, d’*elitisme no volgut* com a argumentació per a la demanda de subvencions.

22. *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados. Año 1979. Sesión Plenaria núm. 29, de 13 de septiembre.*

- El caràcter internacional dels acords i, per tant, la pràctica *inamovibilitat*, si més no a partir de la iniciativa de les cambres legislatives.
- Les conseqüències respecte a l'adscripció del professorat i també dels seus drets laborals.
- El caràcter fonamental de l'assignatura de Religió, amb les conseqüències que això comporta: la seva inclusió en el currículum, l'alternativa *obligatòria* per als que no la trien i la condició d'avaluable.
- La *limitació* de la llibertat religiosa en els centres confessionals catòlics.
- La manca d'equitat respecte a les altres confessions religioses i a qualsevol altra creença o ideologia.

Amb la signatura dels acords, les *regles de joc* quedaven establertes. Això explica que la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa, no aporti res de nou: reproduceix gairebé literalment els principis constitucionals, esmenta de bell nou l'Església catòlica i, en l'article 7, diu que l'Estat «establirà acords o convenis de cooperació amb les esglésies, confessions i comunitats religioses inscrites en el Registre que pel seu àmbit i nombre de creients hagin bastit notori arrelament a Espanya».

L'any 1992 es van establir sengles acords de cooperació de l'Estat espanyol amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i la Comissió Islàmica d'Espanya.

Aquests acords recullen el dret a rebre ensenyament religiós, impartit per professorat que serà designat per les esglésies o comunitats religioses corresponents, així com el contingut i els llibres de text relatius a aquests ensenyaments, en els centres docents públics o concertats, sempre que, en aquests últims «no entri en conflicte amb el caràcter propi del centre». Aquest caràcter propi, l'ideari, reconegut com a dret dels centres concertats a la LODE i *blindat* per sentència del Tribunal Constitucional, suposa que en els centres concertats confessionals catòlics (el conjunt dels centres privats acull un 39% del total de l'alumnat a Catalunya) no seran admesos o no podran rebre altra formació religiosa els alumnes no catòlics. Recordem que aquests centres estan finançats amb fons públics.

6. Llibertat de consciència i llibertat d'ensenyament en les lleis educatives

La Llei orgànica 8/1985, de 3 de juliol, reguladora del dret a l'educació (LODE), desplega l'article 27 de la Constitució fonamentalment en dos aspectes: el de la participació de la comunitat educativa i la gestió dels centres docents, amb la creació del consells escolars, i, fent servir una terminologia clàssica, el *de la llibertat d'ensenyament*, és a dir, l'ordenació del sector privat: creació i finançament públic dels centres concertats i el seu dret a definir el caràcter propi o ideari, no necessàriament confessional, però que fou negociat amb les organitzacions catòliques i amb la Conferència Episcopal.

El Tribunal Constitucional declarava inconstitucionals l'article 22.2 i la disposició transitòria quarta:

Art. 22.2: *«Los titulares que opten por definir el carácter propio de los centros someterán dicha definición al sistema de autorización reglada que se establece en esta Ley.»*

Disposició transitòria quarta: *«Los Centros docentes actualmente autorizados que deseen definir su carácter propio, en el marco de los principios constitucionales, deberán comunicar dicha definición, dentro del plazo de tres meses a partir de la publicación de la presente Ley, tanto a la comunidad escolar del centro como a la Administración educativa competente.»*

La Sentència del Tribunal Constitucional de 13 de febrer de 1986 (Ple) deia:

«b) El motivo segundo se refiere al artículo 22, números 1 y 2, y disposición transitoria cuarta de la LODE, de los que se postula su inconstitucionalidad por infringir lo que dispone el artículo 27, números 1 y 6, de la CE; en relación con el artículo 53, número 1, del propio texto legal, interpretados de conformidad con los Tratados y textos internacionales sobre Derechos humanos ratificados por España [...]»

«[...] la exigencia de dicha autorización vulnera el derecho a la libertad de enseñanza y a la libertad de creación de Centros docentes (art. 27, números 1 y 6, de la CE), en cuanto que de dichos preceptos nace el derecho del titular a establecer el carácter propio, sin que pueda admitirse la injerencia de

una autorización administrativa, que en realidad encubriría el ejercicio de una función jurisdiccional que no le corresponde y que sería incompatible con las libertades fundamentales.»

Aquest caràcter propi condiona la llibertat de càtedra dels professors i la llibertat de consciència dels alumnes. En definitiva, passem de la llibertat teòrica de les famílies de triar el centre educatiu per als seus fills a la llibertat real dels centres concertats de triar els seus alumnes.

Amb el parèntesi de la Llei 10/2002, de 23 de desembre, de qualitat de l'educació (LOCE) –que no ha estat aplicada i que accentuava els aspectes de més dubtosa constitucionalitat dels acords amb l'Església catòlica pel que fa a l'ensenyament de la religió en els centres públics–, les lleis educatives de la democràcia es remeten als acords signats amb la Santa Seu i fan esment o no de les altres confessions religioses, depenent del moment en què són promulgades.

Com veiem en la Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE):

«Disposició addicional segona:

L'ensenyament de la religió s'ajustarà al que s'ha establert a l'Acord sobre Ensenyament i Assumptes Culturals subscrit entre la Santa Seu i l'Estat espanyol i, si s'escau, al que es disposi en aquells altres que es poguessin subscriure amb altres confessions religioses. Amb aquesta finalitat, i de conformitat amb el que disposin aquests acords, s'inclourà la Religió com a àrea o matèria als nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria per als centres i de caràcter voluntari per als alumnes.»

I setze anys després, en la Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació, es repeteix la mateixa formulació, esmentant, ara sí, les confessions no catòliques signants de sengles acords amb l'Estat espanyol:

«Disposició addicional segona:

1. L'ensenyament de la religió catòlica s'ajustarà al que s'ha establert a l'Acord sobre Ensenyament i Assumptes Culturals subscrit entre la Santa Seu i l'Estat espanyol. Amb aquesta finalitat, i de conformitat amb el que disposi l'acord esmentat, s'inclourà la Religió catòlica com a àrea o matèria als nivells educatius que correspongui, que serà d'oferta obligatòria per als centres i de caràcter voluntari per als alumnes.

2. L'ensenyament d'altres religions s'ajustarà a allò establert als acords de cooperació de l'Estat espanyol amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i la Comissió Islàmica d'Espanya i, si s'escau, als que en el futur es puguin subscriure amb altres confessions religioses.»

En el nou Estatut d'autonomia de Catalunya apareix també el compromís de l'Administració, fins i tot més explícit, pel que fa a la formació religiosa en els centres públics. Tanmateix, apareix per primera vegada la paraula *laic* en un text legal referit a l'ensenyament.

«Article 21:

2. Les mares i els pares tenen garantit, d'acord amb els principis establerts per l'article 37.4, el dret que els assisteix per tal que llurs fills i filles rebin la formació religiosa i moral que vagi d'acord amb llurs conviccions a les escoles de titularitat pública, en les quals l'ensenyament és laic.»

7. Conclusions

La aconfessionalitat de l'Estat no té translació al sistema educatiu, ja que l'Església catòlica té *atribucions* impròpies d'un sistema educatiu laic o aconfessional, materialitzades en l'existència de l'ideari de centre establert pel titular, d'obligada acceptació per part del professorat i de les famílies –la qual cosa limita la seva llibertat–, i en l'oferta obligatòria de formació religiosa en els centres públics, sense oblidar els compromisos econòmics fruit dels acords que, lluny de reduir-se, es mantenen i fins i tot s'incrementen.

La laïcitat –condició necessària, encara que no suficient, per al gaudi de la llibertat de consciència i, per tant, de la llibertat religiosa– és absent del sistema educatiu espanyol de la democràcia per la presència d'unes escoles privades, finançades amb diner públic, de caràcter confessional excloent, i accentuada fins ara per la manca d'una formació cívica, en contrast amb la permanència de la formació religiosa en els centres públics, fins ara catòlica, però amb la inclusió progressiva d'altres confessions, cosa que converteix la laïcitat, que hauria de ser una expressió de pluralitat ideològica que ensenyés a conviure comunitàriament, en una multiconfessionalitat segregadora que porta a la tribalització.

RESUM

Revista catalana de dret públic, 33, ISSN 1885-5709, 2006

Font de la classificació: Classificació Decimal Universal (CDU)

Font dels descriptors: paraules clau facilitades pels autors

342.724:37

Carme Tolosana i Cidón, professora titular d'escola universitària del Departament de Pedagogia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona

ca La llibertat religiosa en l'àmbit de l'ensenyament

p. 209-239

L'aparició dels sistemes d'instrucció pública va lligada al naixement de l'Estat modern. Cal confiar en l'educació com a l'instrument fonamental per a la formació de la nova ciutadania. L'educació és defensada pels il·lustrats i pels liberals, i també pel proletariat revolucionari com a mitjà de desenvolupament de la consciència de classe dels sectors socials més oprimits. Uns i altres coincideixen a reconèixer el potencial emancipador de l'educació. Però també els sectors més conservadors de la societat poden considerar l'educació com a mecanisme de perpetuació de la seva influència a partir del control de les consciències; aquest ha estat el posicionament de l'Església catòlica en la societat espanyola, fins i tot en el moment present, des de les seves veus oficials.

L'escola no dogmàtica, científica, plural que no neutra, laica en definitiva, és inseparable d'un estat amb les mateixes característiques,

és a dir, un estat democràtic i laic. O dit d'una manera més tradicional: la laïcitat de l'escola pública està vinculada a la separació de poders, entre l'església o les esglésies i l'Estat. És aquesta la situació del sistema educatiu espanyol en democràcia?

Per tal d'analitzar aquesta situació, es fa un recorregut necessàriament breu per la legislació educativa des de la constitució de Cadis fins a la Transició política. Tot seguit veiem el posicionament de l'Església catòlica respecte als temes educatius i les seves relacions amb l'Estat espanyol, en el mateix període.

Finalment analitzem la laïcitat i les llibertats de consciència, religiosa i d'elecció de centre en el sistema educatiu vigent a partir de les lleis d'ensenyament i dels acords entre l'Estat espanyol i les diferents confessions religioses amb especial atenció a l'Església catòlica.

Paraules clau: laïcitat; llibertat de consciència; sistema educatiu; relacions Església-Estat.

RESUMEN

Revista catalana de dret públic, 33, ISSN 1885-5709, 2006

Fuente de la clasificación: Clasificación Decimal Universal (CDU)

Fuente de los descriptores: palabras clave facilitadas por los autores

342.724:37

Carme Tolosana i Cidón, profesora titular de escuela universitaria del Departamento de Pedagogía Aplicada de la Universidad Autónoma de Barcelona

ca La llibertat religiosa en l'àmbit de l'ensenyament

es La libertad religiosa en el ámbito de la enseñanza

p. 209-239

La aparición de los sistemas de instrucción pública está ligada al nacimiento del Estado moderno. Se tiene confianza en la educación como instrumento fundamental para la formación de la nueva ciudadanía. La educación es defendida por ilustrados y liberales, y también por el proletariado revolucionario como medio de desarrollo de la conciencia de clase de los sectores sociales más oprimidos. Unos y otros coinciden en reconocer su potencial emancipador. Pero también los sectores más conservadores de la sociedad pueden considerar la educación como mecanismo de perpetuación de su influencia a partir del control de las conciencias; éste ha sido el posicionamiento de la Iglesia católica en la sociedad española, incluso en la actualidad, desde sus voces oficiales.

La escuela no dogmática, científica, plural que no neutra, laica en definitiva, es inseparable de un estado con las mismas características, a saber, un estado democrático y lai-

co. O dicho de una forma más tradicional: la laicidad de la escuela pública está vinculada a la separación de poderes, entre la Iglesia o las iglesias y el Estado. ¿Es ésta la situación del sistema educativo español en democracia?

Para analizar esta situación, se procede a un necesariamente breve recorrido por la legislación educativa desde la Constitución de Cádiz hasta la Transición política. A continuación observamos el posicionamiento de la Iglesia católica respecto a los temas educativos y sus relaciones con el Estado español, en el mismo período.

Finalmente analizamos la laicidad y las libertades de conciencia, religiosa y de elección de centro en el sistema educativo vigente a partir de las leyes de enseñanza y de los acuerdos entre el Estado español y las diferentes confesiones religiosas con especial atención a la Iglesia católica.

Palabras clave: laicidad, libertad de conciencia, sistema educativo, relaciones Iglesia-Estado.

ABSTRACT**Revista catalana de dret públic**, 33, ISSN 1885-5709, 2006

Classification source: Universal Decimal Classification (UDC)

Key words source: Key words are given by the authors

342.724:37

Carme Tolosana i Cidón, tenured professor for University Education at the Department of Applied Pedagogy of the Autonomous University of Barcelona

ca La llibertat religiosa en l'àmbit de l'ensenyament

en Religious freedom in the area of education

p. 209-239

The appearance of systems of public education is linked to the birth of the modern state. It was necessary to trust in education as the fundamental instrument for training a new class of citizenry. Education was defended by progressives and liberals, or by the revolutionary proletariat, as a means of developing class consciousness among the most oppressed social classes. All shared a recognition of the emancipatory power of education. It was also possible, however, for the most conservative sectors of society to consider education as a mechanism for perpetuating their influence through the control of people's consciences, and that has been the position of the Catholic Church in Spanish society, a position it maintains through its official spokespersons even today.

A school system that is non-dogmatic, scientific, and pluralistic although not neutral, in short, a secular school system, is inseparable from a state having the same characteristics,

i.e., a democratic, secular state. Or to put it more traditionally: the secular nature of the public schools is linked to the separation between the church or the churches and the State. Is this the situation of the Spanish educational system under democracy?

To analyze this situation, the article provides an overview, by necessity a brief one, of educational legislation in Spain from the Constitution of Cadiz through the political transition in the 1970s. It then tracks the position of the Catholic Church on education and church-state relations over the same period.

Finally, the paper analyzes secularism and freedom of conscience, freedom of religion, and the freedom to choose the school of one's choice in today's educational system from the perspective of legislation on education and the agreements between the government of Spain and various religions, with special emphasis on the Catholic Church.

Palabras Key words: secularism, freedom of conscience, educational system, church-state relations

